

VI. FEJEZET

„Aposztázia”, reverzálisok

Az áttérések ügye először Erdélyben nyer elintézést (1782). – Kressel javaslata a hat heti oktatásról. – Az erdélyi püspök, gr. Batthyány Ignác tiltakozásai, – József határozata. – A rendelkezés Magyarországon, majd az örökös tartományokban is érvényesül. – Az erdélyi protestánsok panaszai. – A részletkérdéseket maga József szabályozza. – A helytartótanács és a kancellária elégedetlenkedése, feliratai. – A klérus szigorúan kezeli az áttérőket. – Okolicsányi megtévesztő eljárása. (1785.) – Az áttérők száma. – Pászthory magatartása. – A reverzálisok. – A régiék érvényességét a hatóságok börtönnel is biztosítják. – Pászthory módot ad a kierőszakolt reverzálisok megsemmisítésére (1786).

Mindaz, amit a türelmi politika az elmondottak szerint megadott a magyar protestantizmusnak, csak közvetve érintette a katolicizmust. A protestáns egyházak szervezkedése, a templomok felépülése és lelkészek tevékenykedése veszélyt nem jelentett számára, mivel eleve sem ellene irányultak. Legfeljebb korlátolatlan terjeszkedése akadályozódott azzal, hogy a veszélyes pontokon élő protestáns híveknek öntudata és hűsége elmélyült. De ha még ez is oly nagy keserűséget ébresztett a klérusban és a katolikus társadalomban, hogy csak évek tapasztalata bírhatta őket jobb belátásra, érthető heves és elszánt ellenállásuk, amellyel a valóban húsukba vágó rendelkezéseket fogadták. Nem mintha sok ilyen lett volna. Ellenkezőleg, a katolikus vallás büntetlen elhagyására és a protestáns egyházba átlépésre vonatkozókon kívül szorgos keresés után sem találtak többet. És nem mintha ezek a kölcsönösség és egyenlőség biztosítását vagy akár csak hangsúlyozását jelentették volna; az aposztázia szó önmagában is kifejezte a katolicizmus megkülönböztetett helyzetét. Azonban a klérus, mivel talán sehol

oly erősen nem tudta korábban a maga dogmatikus felfogását érvényesíteni és hatalmát megmutatni, mint amidőn a „hitehagyást” nemcsak eltiltatta a világi hatalom által, hanem súlyos büntetésekkel sújtotta, József szakítását a Mária Terézia-kori egyházpolitikának ezzel a pontjával úgy érezte, mint presztízisének hallatlan megsértését.

A kancellárián Okolicsányi, a klérus tagja bizonyára ezért próbálta fokozott ambícióval és eszközökben nem válogatva feltartóztatni, vagy – ha lehet – visszafordítani a dolgok menetét. Előadásából nem egyszer úgy tűnhetett fel, mintha az aposztázia-rendelet valósággal a katolikus egyház összeomlására vezetne s csak amikor többé nem az ő kezén futottak át a türelmi politika szálai, lett nyilvánvaló, hogy egyetemesebb szempontból nézve a kérdés sokkal jelentéktelenebb hatású, semhogy 1785 után érdemes lenne vele behatóbban foglalkozni. Egyébként a változás, amelyet Pászthory működése jelentett, nemcsak észrevehető, hanem rendkívül feltűnő is; Okolicsányinak az eltávolítása a kancelláriáról ugyanis az aposztázia-ügyek miatt következett be.

De még egy másik okból is érdemes figyelemmel kísérnünk, hogy a türelmi politika miként épült ki ebben a vonatkozásban. Itt látjuk ugyanis a legtisztábban, hogy a magyar adottság, a mi protestantizmusunknak a múltból fennmaradt, megőrzött kedvezőbb helyzete alakítja ki az uralkodó elhatározását, úgyannyira, hogy csak az elvi döntés után kerül sor arra, hogy Ausztria protestantizmusára is kiterjedjen annak érvényessége. Ez az út különben annyira keletről nyugat felé haladó, hogy Magyarország és az örökös tartományok előtt volt még egy stációja, maga a kiinduló pont: Erdély.

Bár a protestánsok 1781-ben a legelső gravamenjükké tették az aposztázia-pereket, az államtanács – mint említettük – korainak talált minden intézkedést s így a türelmi rendeletben reájuk vonatkozólag még célzást sem találunk. Igaz, Ausztriában nagy szerepet játszott – s hozzá éppen az első hónapokban – az áttérés ügye, de itt a kísérő körülmények olyanok voltak, hogy a rendezésre sor nem kerülhetett. Az örökös tartományokban József a kérdést elintézettnek tekintette annak megengedésével, hogy mindazok, akik csak külsőleg katolikusok, nyíltan evangélikusoknak vagy reformátusoknak vallhatják magukat. Ezeknek elég volt a legközelebbi helyi hatóság előtt írásos nyilatkozatot tenniök, hogy protestánsoknak tekintsék őket, még ha új egyházuknak tanaiban járatlanok voltak is.¹ Vagyis itt úgy látszott, hogy a köztudomásúan protestáns falvak felszínre emelése és vallásgyakorlatuk engedé-

¹ Az 1782 jan. 16.-i rendelet. V. ö. Schwerdling i. m. 29. l.

lyezése után többé senkinek sem jut majd eszébe elhagyni a katolikus egyházat. Amidőn pedig az első év elmúltával még mindig nagy számban voltak jelentkezők, egyszerűen kitűzték végső határnap gyanánt 1783 január elsejét, mint amelyen túl áttérési nyilatkozat senkitől sem fogadható el,² ami azt jelentette, hogy katolikusok gyanánt kell kezelni azokat, akik protestánsok szeretnének lenni. Az eredmény biztosítottnak látszott, ha a katolikus klérus odaadó felvilágosító, nevelő munkát végez és ha a protestáns vallásra csábítók működését sikerül megakadályozni. Attól a felfogástól, amely így próbálta a kérdést megoldani, nem volt éppen idegen az egyéni lelkiismeret szabadságának tisztelete, a katolikus egyház érdekét azonban sokkal előbbre helyezte, semhogy szívesen kereste volna a mindkét fél kielégítésére alkalmas megoldást. A belátásra és a protestantizmus iránti megértésre – még ha a klérussal való szembehelyezkedés lenne is az ára – az erdélyi viszonyok kényszerítették az uralkodót és tanácsadóit. A protestáns vallások recipiált volta, törvényes helyzete kívánt itt gyökeresen más elbánást, mint amilyen az örökös tartományokban helyesnek látszott.

Gebler hívta fel József figyelmét 1781 decemberében arra a bántó esetre, hogy Marosvásárhelyen egy asszonyt a nélkül, hogy perbe fogták volna, börtönbe vetettek, amiért elhagyta a katolikus vallást s ugyanő kívánta, hogy az ú. n. aposztaták elleni eljárásról a kancellária adjon felvilágosítást.³ Amidőn ennek beszámolójából⁴ kiderült, hogy a szokásos fiscalis actioknak nincs törvényes alapjuk, hanem csak udvari rendeletekben gyökereznek és a büntetés a perbefogott társadalmi helyzete, szerint különböző, nevezetesen az előkelőbbeket hivatal- és jószágvesztés, a közrendűeket meg határörököt börtön és testi fenyíték, az egyszerű nemeseket pedig börtönbüntetés éri, József tanácsadói egyhangúlag elismerték, hogy ezt a rendszert nem lehet tovább fenntartani, mivel ellenkezik – Löhr szerint – a türelmi rendelet szellemével, Gebler szerint az erdélyi törvényekkel, a Lipót-féle diploma ígéretével, de az Istennek tetsző igazsággal is. Geblernek az a megjegyzése, hogy az aposztázia nem crimen, hanem csak peccatum, amennyiben recipiált vallások egyikére – s nem zsidó vagy mohamedán hitre – történik az áttérés, adta meg a lökést Kresselnek az ügyet szabályozó javaslatához, amelynek az a lényege, hogy Erdélyben nem lévén uralkodó vallás, a katolikus egyház bizonyos kedvező elbánásnál egyebet nem igényelhet és ezt is csak

² Frank i. m. 79. skk. l.

³ Erd. kanc. 1941/1781., StR. 2954/1781.

⁴ Erd. kanc. 86/1782., ref. gr. Bánffy.

azért, mert a fejedelem az ő hívei közé tartozik. Kressel a következő szabályozást ajánlotta, amelyet Hatzfeld és Kaunitz csatlakozása után József teljes egészében el is fogadott (1782. jan. 13.): Az áttérni szándékozó négy vagy hat hetet töltsön egy kolostorban vagy papi házban, hogy ott szelíd, a valláshoz illő felvilágosító tanítással próbálják őt elhatározásának megmásítására rávenni. Megszűnik tehát a verés, börtön és kényszermunka rábeszélő szerepe, de a csábításért továbbra is büntetés jár, oly méretű, amely megfelel a bűn nagyságának. Hasonlóképpen érvényben marad az erdélyi törvénykönyvnek a rendelkezése, hogy fiscalis actiot kell indítani azok ellen, akik jobbágyaikra erőszakolják a maguk vallását.⁵

Az elvet, amelyet ez a határozat írásba foglalt, József állhatatosan megvédte 1782 áprilisában, amidőn a pápával Bécsben szembe került. Pedig VI. Piusz súlyos érvekkel fordult ellene, hiszen a büntetlen áttérést a toleranciánál is veszedelmesebb bajnak jelentette ki és hangsúlyozta, hogy még azokban az országokban is, amelyeknek katolikus uralkodói az erőszak vagy az államérdek a polgári tolerancia gyakorlására kényszerítette, gondoskodtak arról, hogy a katolikus egyházat ne hagyassák el tagjai. József azonban nyugodt fölényrel jelenthette ki a figyelmeztetésre, hogy korántsem szándékozik szabad teret adni az aposztáziára, meggyőződése szerint azonban a vallás javára cselekszik, ha az álkatolikusok fátylát letépi, békességet szerez a megfélemlített lelkiismeretnek és megakadályozza hogy szentségtörést kövessenek el a színlelők.⁶ De ha az 1782 január 13.-i rendelkezés jelentette is az alapot az aposztata-ügyek elintézésénél, sokkal szűkszavúbb volt, semhogy kiegészítésre ne szorult volna. Magyarázó értelmezése lényegesen más jelenségek kíséretében következett be, mintha a magyar kancellária expedálta volna. Ellenállást ugyanis vele szemben Erdélyben nem a gubernium, a helytartótanácsnak megfelelő kormány szerv, nem is a helyi hatóságok fejtettek ki, hanem csak a magyar társadalom egy részét kitevő katolicizmus, püspökének, gr. Batthyány Ignácnak a vezetése alatt, Bécsben pedig a kancellária inkább a további engedékenység felé hajlott, mint a rendelet betűszerinti végrehajtására. Amíg tehát Űrményi a magyar klérus felfogását osztotta és csak taktikából hajlott el tőle időnként, az erdélyi kancellária vallásügyi referense, Gr. Bánffy György nem idegenkedett attól, hogy mérséklő javaslatok kíséretében terjessze elő Batthyánnak a kívánságait.

⁵ StR. 64/1782. (*Iratok.*)

⁶ Marczali i. m. II. k. 475. skk. I.

Ha az utóbbiakat meg akarjuk érteni, meg kell hallgatnunk a püspököt, hogy milyen okokra vezette vissza a kb. két hónap alatt tudomására jutott áttéréseket, szám szerint összesen 168 esetet, amihez járult még egyetlen katolikusnak maradt ember híján Almakerék egész lakosságának aposztáziája. Rosszindulat, könnyelműség és állhatatlanság vezeti szerinte az aposztatákat, azután remény, hogy megérdemelt büntetést kerülnek el és ugyanakkor szabadabb életet élhetnek, tudatlanság vallási kérdésekben, szülők és barátok rábeszélései vagy fenyegetései s végül az a nagy publicitás, amellyel a hitehagyás miatti büntető perek megszűnése közhírré tétetett, noha a rendelet csak a hatóságokhoz szólt.⁷ Szerfelett alacsony érzésekben találta tehát meg Batthyány a jelenségek magyarázatát s így annál csodálatosabb, hogy javaslatai nem arról szóltak, hogy a népet miként kellene felvilágosítani és a katolikus hitben megerősíteni, hanem egész egyszerűen az áttérés megnehezítésére vagy hatásának korlátozására irányultak. Gondolatait azonban, egyetlen egy kivételével, alkalmasaknak találta a kancellária, az államtanács pedig Kressel nyomán a tolerancia értelmét visszatükrözőeknek mondotta – még Geblernek is ez volt a véleménye, noha ő úgy vélte, hogy az egyház nem sokat veszített azok elpártolásával, akik bizonyára sohasem voltak igazi katolikusok – s így József is, mint első rendeletét értelmező utasítást bocsátotta ki.

E szerint a protestáns lelkészek csak akkor szolgáltathatják ki aposztatának az úrvacsorát, ha az illető bemutatja a katolikus papnak a hat heti oktatás kiállítását tanúsító bizonyítványát; a gubernium fokozott ellenőrzéssel utalja be papi házakba az áttérni szándékozókat, akiknek a vallásváltoztatás semmiképpen sem jelentheti a megérdemelt büntetésük elengedését; az aposztaták gyermekeinek továbbra is a katolikus vallásban kell nevelkedniük.⁸ A legutolsó pontot kivéve a rendelkezések, amelyekhez Hatzfeld tanácsára József még azt fűzte hozzá, hogy a csábítókat ki kell nyomozni, valóban a jan. 13.-i rezolúció által megjelölt határok között maradnak és szerfelett alkalmasoknak látszottak a Batthyány által kitézött célnak az elérésére. Főleg azt kell kiemelnünk, hogy nem bün-

⁷ Erd. kanc. 763. és 378/1782.

⁸ A püspök javaslatát, hogy az aposztaták gyermekeit a katolikus vallásban kell nevelni, Bánffy ezzel az érveléssel támogatta: Zeiget der 3. Absatz des angebotenen siebenbürgischen Toleranznormalis, dass die in Betref der Erziehung der Kinder in selben enthaltene Vorschrift nicht zum Nachteil, sondern in so weit zur Gunst der katholischen Religion abgefasset seie, dass nemlich die Kinder deren sich zu dieser Religion bekehrenden Protestanten, so unter denen Erkenntniss- und Unterschiedungsjahren wären, katholisch erzohen werden sollen, ohne von dem reciproco etwas darinnen zu melden.

tető szankciókkal fenyegetőztek, hanem a plébános bizonyítványának felmutatásától tették függővé a protestáns egyházba való felvételt; ezzel ugyanis ügyesen el lehetett kerülni az erősebb eszközök alkalmazását, ami főleg nemesekkel szemben lett volna bajos, mert pert kellett volna indítani ellenük, hogy bírói ítélet kényszerítse őket a hatheti kolostorba vonulásra.⁹

Visszautasította azonban – az államtanács helyeslésétől kísérvé – a kancellária a püspöknek azt a kerülő úton járó indítványát, amelyet röviden úgy jellemezhetünk, hogy a Mária Terézia-kornak is becsületére válhatott volna. Bocssáson ki az uralkodó, kérte Batthyány, egy körrendeletet s jelentse ki benne, hogy az aposztázia-parancs csak per modum amnestiae érvényes és így a fiscalis actiokat ismét életbelépteti, még pedig annál szívesebben, mert reméli, hogy a kényszer és félelmet megszüntető tolerancia korában senkinek sem juthat eszébe elhagyni katolikus hitét. Ez a népek szólna, folytatta a püspök, mert a hatóságok utasítást kapnának, hogy aposztaták ellen csak a gubernium hozzájárulása esetén indítsanak pert, a kormányszék pedig minden esetben úgy döntene, hogy bírói eljárás nélkül hat heti oktatásra köteleztessék az áttérni szándékozó. A kancellária jól tudta, hogy ehhez az álnok játékhoz József nem adná beleegyezését és ezért másik körirat-tervezetet készített. El kell ismernünk, hogy ezt találoán, József törekvéseit kifejező módon fogalmazta meg Bánffy, amit bizonyít az approbatio is. E szerint az uralkodó kijelentette, hogy nagy visszatetszéssel értesült vallásügyi parancsainak helytelen értelmezéséről; az aposztata-perek megszüntetésével és az egész türelmi rendelettel az volt a szándéka, hogy véget vessen minden méltatlan kényszernek, korántsem akart azonban ajtót tárni az állhatatlanság és önkényes vallás-változtatás előtt; éppen ezért tartotta teljes egészükben érvényben a valláscsábítók elleni szigorú törvényeket és kötelezte az áttérőket hat heti oktatásnak a kiállítására. Ez után a bevezetés után következett a fentebb ismertetett utasítások szövege.¹⁰

⁹ Batthyány azon kívánságára, hogy a gubernium minden aposztatát utaltasson a közigazgatási hatóságokkal hat heti oktatásra, a kancellária jegyezte meg, hogy nemesekkel szemben csak perbe idézés után, bírói ítélet alapján lehet eljárni; erre Gebler, éppen mert nem látott törvényes alapot a perek kezdésére, a javaslat ellen nyilatkozott, amiben Hatzfeld is egyet értett vele, ő azonban megtalálta a megoldás módját; egyszerűen a nemesektől is meg kell kívánni – mondotta – a bizonyítvány felmutatását s mert ezt csak a tanítás befejezése után kaphatják meg, az oktatást hatósági segédlet nélkül ki fogják állani.

¹⁰ Az erdélyi kancellária május 8.-i előterjesztése erd. kanc. 887/1782., res. StR. 1540/1782. Az id. kanc.-i szám alatt a körirat magyar és latin, Nagyszébenben nyomtatott példánya, május 22.-i kelettel. (*Iratok.*)

A rendelet pontos végrehajtását a gubernium nehéznek találta. Arra hivatkozott, hogy egyrészt kevés kolostor van Erdélyben s így az áttérőknek messzire kellene elmenniök, aminek megint gazdaságuk látná kárát, másrészt pedig a kolostorok és plébániák nincsenek olyan helyzetben, hogy gondoskodni tudnának a beutaltak élelmezéséről.¹¹ Batthyány erről a feliratról azt állította, hogy vele a protestáns többségű gubernium az uralkodó szándékát akarja paralizálni,¹² azonban megállapítása nem volt egészen tárgyilagos. Legalább is a kancellária a kormányzék aggodalmát tette a magáévá és nem osztotta a püspök nézetét, hogy egész családok áttérése esetén azokat két-három részre szakítva kellene kolostorokba küldeni, az aposztaták pedig magukra vessenek megfontolatlan lépésük kellemetlen következményeiért. Nem találván Batthyányi érdektelen félnek, kifejezte továbbá meggyőződését, hogy valóban nem tudja az uralkodó szándékával összeegyeztetni, hogy anyagi kár érjen egy-egy családot csak azért, mert az apa vagy anya az oktatás kiállítására messze kénytelen, elutazni. Azt ajánlotta tehát, hogy a veszélyeztetett vidékekre küldjön a püspök jámbor, szerény és ügyes papokat, éppen mint a görög katolikusok megnyugtatása érdekében korábban történt, a császár pedig figyelmeztesse őt is, meg a guberniumot is, hogy a vallás javát célzó rendeleteket az alattvalókra ártalmatlan módon kell végrehajtani. A kancellária tanácsosai közül csak az egyetlen Székely Dávid képviselte Batthyány álláspontját; különvéleményében azzal igyekezett hatni Józsefre, hogy az engedékenységre a protestánsok vérszemet kapnak és egyre inkább a vallásügyi rendelkezések megváltoztatására fognak törekedni, holott az áttérések számát azért is csökkenteni kellene, mert hatásuk generációk sorsát befolyásolja.¹³

Az államtanács elé került probléma tehát gyökeresen más jellegű volt, mint amilyeneket a magyar kancellária terjesztett elő ugyanekkor; Erdélyben az uralkodó rendelete nem a protestánsoknak volt a menedéke, hanem a katolikusoké, akik annak végrehajtásától kiváltságuk utolsó töredékének megmentését remélték. József döntéseiben következetes maradt önmagához. Pedig az államtanácsban megoszlottak a vélemények. Gebler és Kaunitz ugyanis a kancellária pártjára állottak, Martini és Hatzfeld pedig a püspök felfogását képviselő különvélemény mellé. Gebler a protestantizmus erdélyi egyenjogúságával összeegyeztethetetlennek találta, hogy az átlépés az egyik egyházból a másikba ne legyen szabad és kényszer, meg

¹¹ A gubernium jún. 20.-i felirata: erd. kanc. 1180/1782.

¹² Erd. kanc. 1195/1782.

¹³ Erd. kanc. 1506/1782.

hatalmi szó érvényesüljön ott, ahol nincs uralkodó vallás,¹⁴ az államkancellár pedig az eredeti aposztázia-rendelet szószerinti végrehajtásának leküzdhetetlen akadályaira utalva, helyesnek találta, hogy a felség által kitűzött célt inkább a kancellária ajánlotta módon próbálják elérni. Velük szemben Martini a rendeletnek változatlanul hagyását ajánlotta, annak a helyes megjegyzésnek a kíséretében, hogy a vallásváltoztatások úgyszem lesznek gyakoriak. Ő különben egész családok áttérése esetén elégnek tartotta volna, ha csak az apa nyeri el a hat heti tanítást. Hatzfeld érve volt a legerősebb, olyan jó, amilyent csak keresve lehetett volna találni: Az aposztázia-rendelet nem akadályoz meg senkit, hogy a lelkiismerete szerinti igazi vallás hívévé legyen, éppen csak azt akarja biztosítani, hogy aki nem ismeri kellőleg a katolikus vallás igazságát, távozása előtt arról felvilágosítást nyerjen.

A határozatot József egészen önállóan fogalmazta meg (1782. aug. 27.) Batthyány javára döntött ugyan, de nem egyszerűen Martini és az államminiszter javaslatának elfogadásával. Rezolúciójának csak azok a legelső szavai emlékeztetnek rájuk, amelyekben kijelentette, hogy első rendelete változatlanul érvényben marad; a további utasítások letagadhatatlanul az ő legegységesebb gondolkodásmódját árulják el. Nemcsak az a magyarázata, hogy mindenki, legyen egyes ember vagy család, köteles a legközelebbi kolostorban vagy plébánián az egyedül üdvözítő katolikus hitből a hat heti oktatást kiállani, hanem még inkább indokolása, amellyel az eltartási költségekre vonatkozó utasításait kísérte. A kiadásokat, rendelte el, felerészben az áttérő fedezze, felerészben az a katolikus lelkész, akinek gondatlansága idézte elő az aposztáziát. „Ha egész falut vagy több családot ér a szerencsétlenség”, oda a püspök küldjön tapasztalt, lelkes és mérsékelt papot, hogy ez hat héten át tanítson, megélhetésére egy-egy forintot kapván a községtől és az egyházi előljáróságtól, amely az embe-
rekkel oly keveset törődött. A kolostorba vagy plébániába utalt családtagokat azonban nem szabad egymástól szétválasz-

¹⁴ Gebler különben már előbb is, Wesselényi Miklósnénak, a férje kedvéért református hitet felvevő Cserey Ilonának az ügyével kapcsolatban megjegyezte (máj. 19.), hogy helytelen és felesleges az oktatásra kötelezés. A kancellária, továbbá Kressel és Hatzfeld véleményével szemben így nyilatkozott: Wegen der Kinder ist der Revers klar und zu halten. [Hogy t. i. katolikusok maradjanak.] Ob aber die Einsperrung in ein Kloster der ad Calvinismum übertretenen Baronin Vesseleny per actionem fiscalem, da kein Gesetz diesfalls, bey gleichen Rechten aller Religionen, vorhanden ist, zu erhalten seyn werde? daran zweifle ich und könnte folglich darauf nicht antragen. Gott muss diese Unglückliche erleuchten, mit sechswochentlichen Einsperrung hoffe ich auch keine Bekehrung. (StR. 1541/1782.)

tani, hanem együttesen kell őket az oktatásban részesíteni; az sem szükséges, hogy a kolostorokban úgy bánjanak velük, mintha börtönben volnának, hanem polgár- és parasztházakban is elhelyezhetők. „Mert nem börtön vagy erőszak, hanem megfelelő felvilágosítás és jó példa mozdítja elő az igazi és tartós hatású megtérést.”¹⁵

Az anyaországban ezalatt némi szünet után a helytartótanács felelevenítette az aposztata-pereket, mintha még mindig Mária Terézia uralkodna. Határozatai következtében 1782 nyarán egyszerre több északi megyében napirendre került a kérdés, úgy, hogy a borsodmegyei protestánsok kérvénnyel szándékoztak az uralkodóhoz fordulni, a kezdeményezésre mindig szívesen vállalkozó Vay István pedig munkához látott, hogy az egész magyar protestantizmus nevében kiinduló akciót szervezzen.¹⁶ Az együttes fellépés azonban feleslegessé vált,

¹⁵ StR. 2782/1782. – A kancellária szept. 4-én még egy ellenjavaslatot tett az alkancellárrá előlépett Bánffy helyett Székely Dávid tollával (erd. kanc. 1596/1782.) Ez teljesen eredménytelen maradt – az államtanács is visszautasítást ajánlotta – érdekesen jellemzi azonban az erdélyi klérus és hívei laza kapcsolatait. Leírása szerint Erdélyben a parókiák igen nagyok, 10–15 falu is tartozik hozzájuk. Egyes szász székekben csak egy parókia van, nagy megyékben 3–4. A plébánosnak állandóan otthon kell tartózkodnia, hogy készen legyen, ha kereszteleésre, temetésre hívják s így nincs ideje, hogy nyáját felkereshesse, hívei pedig csak igen ritkán jönnek hozzá, következőleg áttérésük nem is írható rovására. A kancellária kívánsága különben az volt, hogy az egyesek tanítása körül felmerült költségeket a plébános helyett a püspök, egész falvaknál pedig az érdekeltek lakossága, amelynek lelkiüdvéről van szó, fedezze. (StR. 3078/1782.) Amikor az erdélyi ref. és ev. consistorium hosszas fejtegetések kíséretében kérte (nov. 4.) a május 22.-i körirat rendelkezéseinek hatálytalanítását (erd. kanc. 1994/1782.), ugyancsak Székely utasította vissza őket is. Az általa megfogalmazott kancelláriai felterjesztés, amelyet József is helybenhagyott (StR. 4041/1782.), meggyőzően mutatja, hogy a referens-csere a kancellária álláspontjának megváltozását is jelentette s a Bánffytól képviselt irányvonal elhagyását. (Az erdélyi ügyek ugyanis a két kancellária egyesítése után is külön tárgyalattak.) Székely felfogására jellemző a következő mondata: „... cum initio augusti regiminis Austriaci severissime interdictum fuit, ne a religione catholica ad alias quantumvis receptas transire liceret, transeuntes autem aresto, verberibus, poena infamiae, prout circumstantiae deficientium postulabant, punirentur, eatenusque editis ordinationibus acatholici absque ulla reclamatione sese subiecerunt, nunc autem, ubi omnis conscientiae coactio et quaevis religionis causa fienda animadversio sublata et in harum locum ad praepediendam ex animorum inconstantia et levitate vel aliquali sive libidine sive passione religionis mutationem lenis et mansueta in sex hebdomadali instructione consistens modalitas, nullius plane poenaltatis vel conscientiae coactionis speciem praesefereus substituta esset, praedicta consistoria huic pientissimae provisioni non ad oppressionem ipsorum, sed ad instructionem ignorantium catholicorum directae ex motivo aequalitatis religionum recalcitrare non verentur”. (Erd. kanc. 2064/1782.)

¹⁶ 1782. júl. 13. Berkesz írja id. Ráday Gedeonnak a borsodi kérvénnyel kapcsolatban: „...de talán jó volna, ha ezt mind a két confessio is közügyé

mert József az erdélyi rendelkezés érvényét 1782 őszén Magyarországra is kiterjesztette. A kancellária jegyzőkönyveinek felülvizsgálása során az államtanácsban Martini hívta fel figyelmét 1782 októberében egy asszonynak a perére, akit a bíróság egy évi börtönre ítelt – hetenkint két napi böjtöléssel és állandó papi tanítással súlyosbítva – mert, noha katolizált, visszatért az evangélikus vallásra.¹⁸ A kancellária az ügy ismertetésére, részletes jelentés megtételére nyervén utasítást, Okolicsányi tollával megfogalmazott felterjesztésében¹⁹ felsorakoztatta mindazokat az érveket, amelyek a régi rendszer változatlanul hagyása mellett szóltak.

A katolikus egyház felfogását visszatükröző előadás szerint a hitehagyást nemcsak azért kell üldözni, mert esküszegést jelent, vagyis delictumot s így a Hármaskönyvben megállapított büntetés alá esik, hanem mert határozott királyi tilalmakkal is ellenkezik. Mivel pedig a türelmi rendelet nem függesztette fel az aposztata-pereket, – hiszen róluk említést sem tesz, sőt utolsó szavaiban minden korábbi határozatot, amennyiben megváltoztatásukat nem parancsolta meg, érvényeseknek jelent ki – azokat továbbra is az eddigi szellemben kell lefolytatni; annál is inkább, mert amint a császár nem engedi meg, hogy protestánsokat a katolikus vallás felvételére kényszerítsenek, ugyanígy útját kell állania, hogy bárki szabadon és büntetlenül elhagyhassa a katolikus egyházat, ha abba önként lépett be vagy születésétől fogva tagja. A protestánsok ugyan – folytatja Okolicsányi – elég vakmerőek, hogy az uralkodó rendelkezéseiből hamis értelmezéssel más következtetéseket vonjanak le,²⁰ de éppen ez a körülmény

tenné, amint magában valósággal az is”, majd aug. 7.: „De szükség is ebben felserkennünk és minden lehető rugókat megmozdítani ezen dologban. Mert annyira megindult most ezen kérdés, hogy a decisio iránta majd elkerülhetetlen s mely keservesen esne pedig, ha különben minden reménységen kívül kedvetlen találna lenni”. (Ráday-ltár. 1304. és 1324. sz.) A borsodi evangélikusok és reformátusok folyamodványára alkalmat a helytartótanács 1782. május 2.-i parancsa adott, amelyben a görögkatolikus Orosz István perbe fogását rendelte el, amiért egy református özvegyvel házasságra lépve aposztatált. (A dunamelléki ref. egyházkerület 1776–85. évi jegyzőkönyve, 573–80. l).

¹⁷ StR. 3502/1782.

¹⁸ M. kanc. 5509. és 7324/1782.

¹⁹ M. kanc. 8198/1782.

²⁰ Quamvis enim temeritate acatholicorum evenisse constet, qualiter ipsi fundamento libertatum sibi clementer concessarum et libertates easdem et ipsam M.-is V. S. internam voluntatem sinistre interpretari minime veriti sint, piam nihilominus et clementissimam eiusdem M.-is V. de conservanda et promovenda religione orthodoxa intentionem procul a temerario eorundem sensu abesse, tum complures benignae resolutiones regiae, tum et praecipue benignae patentes circulariter per regnum publicatae ita palam et manifestum reddiderunt, ut o. h.

még szükségesebbé teszi visszautasításukat. Erre pedig a legmegfelelőbb módnak látszik megerősíteni a katolikus vallás megszilárdulására oly sokat jelentő aposztata-rendelkezéseket; így ugyanis a bírói tárgyalás folyamán az összes körülmények tisztázódnak, a vádlott előterjesztheti védelmét és mert az ítélet megerősítés végett Bécsbe kerül, a méltánylást érdemlő jelenségek is mérlegelhetők.

Okolicsányinak az érvei azonban egyáltalán nem hatottak Józsefre. Martini megállapítván, hogy a súlyos büntetés nem egyeztethető össze sem a kancelláriának azzal a kijelentésével, hogy szelíd papi oktatás a térítésnek az eredményes eszköze, sem a türelmi rendelet parancsával, hogy senkit valása miatt pénzbírság vagy testi fenyíték nem érhet, azt az eljárást, amely a polgári törvények megsértésével indokolja a büntetést, az uralkodó szándékait elgáncsolónak nevezte, s ezért javasolta, hogy az erdélyi rendelkezés legyen irányadó Magyarországon mind a szóbanforgó esetben, mind pedig a jövőben. Vele szemben Reischach – Hatzfeldtől támogatva – Okolicsányi előterjesztését helyeselte és a büntetést egyenesen szükségesnek mondotta az elszakadni szándékozók visszariasztására.²¹ Az erdélyi példát ők azért nem gondolták Magyarországon követhetőnek, mivel itt a két protestáns egyház csak tolerált és nem recipiált. Érvelésüket azonban Kaunitz, utalva Geblernek korábbi részletes, meggyőző fejtegetéseire, nemcsak visszautasította, hanem tekintélyének egész súlyával Martini-nak a méltányosság és igazságosság elvére támaszkodó javaslatát ajánlotta elfogadásra. Józsefnek nem okozott fejtörést a határozat meghozatala. Martini mellett döntött²² s így a kancellária parancsot kapott, hogy a jan. 13.-i erdélyi rendelet Magyarországon is normálul kell tekinteni, az áttérők, „ezek a szerencsétlen tévelygők” perbe nem foghatók, sem bot-, börtön- vagy közmunka-büntetéssel nem illethetők, hanem valamelyik kolostorban vagy plébánián hat heti oktatásban kell részesülniük; ellenben továbbra is érvényben marad a csábítókra megállapított büntetés.

c. au. novam nonnullorum acatholicorum temeritatem satis mirari, tanto vero minus eandem dissimulare valeat, quod fidedignis relationibus sibi innotuerit, nonmillos ex ipsis has ipsas patentes regias pari temeritate et iactantia in publicis consensibus interpretari denuo praesumant, habituri tanto amplioem et uberiorem temeritatis stimulum”, ha az uralkodó elődjei rendelkezéseit, amelyeket oly nagy eredménnyel hajtottak végre s amelyeket a türelmi rendelet sem változtatott meg, „cum novi beneficij dictis acatholicis concessione, in recenti mox immutare et abrogare clementer constitueret”. (U. o.)

²¹ StR. 3863/1782: „... die angetragene Strafe scheint mir bey diesem Umständen nicht zu scharf zu seyn, da ansonsten zu befürchten wäre, dass mehrere diesem Beispiel folgen dörften”.

²² 1782. nov. 18. StR. 3863/1782.

Az egyházi rendet képviselte Okolicsányi és így megérthetjük, hogy nem hagyta szó nélkül a rendeletet. Ellenfelterjesztésének érvei²³ azonban gyengébbek voltak, semhogy csak némi hatást is gyakorolhattak volna. Axiómáját, hogy Magyarország vallásügyi rendszere azért különbözik gyökeresen az erdélyitől, mert csak a katolikus vallás számít recipiálnak, Martini mint a korábbi államtanácsi tárgyalások során már ismételten és végérvényesen megcáfolt téves állítást utasította vissza. Fejtegetését, hogy az aposztaták elleni bírói eljárás egy évszázad alatt a szokásjog részévé lett és így kötelező erejű, ugyanő, aki éppen a kancellária korábbi előadásából tanulta meg, hogy vallásügyben pozitív törvények alól is adhat felmentést az uralkodó, csak arra a megjegyzésre érdemesíthette, hogy az addigi, a keresztény tanítástól olyannyira eltérő eljárást nem lehet jogalpnak tekinteni, a visszaélések meg rég megérették a kiirtásra. Hosszadalmas felsorolását pedig, hogy csak tárgyalás folyamán lehet fényt deríteni az összes körülményekre és megállapítani, hogy az áttérő elhatározása meggyőződésből vagy csökönységéből származik-e, egyes ember, család vagy egész falu akar-e aposztata lenni, nyugodtan elintézhette azzal a kijelentéssel, hogy mindezt az egyházi hatóság útján vagy az erdélyi pátensben megállapított módon is tisztázni lehet. Ha még Hatzfeld is elégnek találta a hat heti tanítást, Reischach pedig, az új államtanácsos, oly keresztény és szelíd eszköznek nevezte azt, amely elég biztosítékot nyújt a hitehagyások ellen, érthető, hogy József (1782. dec. 21.) rezolúciójában előbbi parancsa végrehajtását rendelte el.²⁴

Miután a büntetlen áttérést Magyarországon biztosította az uralkodó, 1783. februárjában rákerült a sor arra, hogy az alaposan meghányt-vetett elv és pontosan körülírt gyakorlat az örökös tartományokban is alkalmazást nyerjen. Amikor az osztrák-cseh kancellária, letelvén az a határidő (1783. jan. 1.), ameddig egyszerű nyilatkozattal protestánsná lehetett lenni, a még áttérni szándékozók részére újabb, de utolsó terminus kitűzését, azon túl pedig a makacskodók perbevonását, vagyis

²³ M. kanc. 9168/1782. (*Iratok.*)

²⁴ StR. 4284/1782. – Amidőn a vallásügyi bizottságban Batthyány József bíboros, esztergomi érsek hosszú fejtegetések során kívánta (1783. jan. 9.) a rendelet megváltoztatását s javaslatát a helytartótanács felterjesztette, Okolicsányi azt már nem továbbította az uralkodóhoz, hanem (febr. 7.) meghagyta a helytartótanácsnak az utasítások végrehajtását, hozzátéve: „si acatholici in fraudem aut elusionem benignarum resolutionum attentare quidpiam praesumpserint aut in particularibus nonnullis casibus semet difficultates quaequam evoluerint, particulares eiusmodi casus horsum pro remedio repraesentandos esse.” (M. kanc. 981/1783.)

a Mária Terézia-kori eljárás alkalmazását javasolta, az államtanács tagjai nem mertek egész határozottan színt vallani. Tartózkodó véleményüket Hatzfeld így fogalmazta meg: A császártól függ, hogy kiterjedjen-e az a rendelkezés az örökös tartományokra vagy nem; ha az utóbbi értelemben döntene, az aposztatákat Magyarországra és Erdélybe kellene áttelepíteni. Csak Kaunitz nyilatkozott fenntartás nélkül az első megoldás mellett. Mivel erőszak és kényszer senkit sem győz meg és nem is ösztönöz az igazi vallás őszinte felvételére, – mondotta a maga apodiktikus szavajáráásával – a tolerancia-rendszer pedig szakított az elvvel, hogy az örökös tartományoknak lehetőleg egyvallásúaknak kell maradniok s mert végül ellenmondás volna protestánsokat kitelepíteni akkor, amidőn akatolikusokat hívnak be, egyedüli kivezető út gyanánt az erdélyi és magyarországi példa követését jelölte, meg.²⁵ Javaslatának elfogadásával (febr. 13.) József az egyetlen lehetséges lépést tette meg; számára ez éppen olyan magától értetődően adódott, mint Kaunitz-nak. A kancellária azonban néhány hét múlva még egy kérdést vetett fel, teljesen feleslegesen, de annál jellemzőbben: Mi történjék azokkal, akik a hat heti oktatás után is protestánsok akarnak lenni? A kérdésre nyomban József felelt, államtanácsi tárgyalásra nem is bocsátva az ügyet. A dolog – mondotta – magától értetődik; a vallás nem kényszeríthető senkire s mert az oktatással minden megtörtént a szerencsétleneknek a megtérítésére, Isten irgalmára kell őket bízni és nem zavarva alattvalói kötelességeik teljesítésében, hagyni, hogy mint protestánsok éljenek.²⁶

²⁵ Was die ähnlichen Fälle in Zukunft betrifft, so ist und bleibt es immer gewiss und sicher, dass niemand blos mit Gewalt und Zwang überzeuget und zur aufrichtigen Annahme der wahren Religion gebracht werden kann. Die ratio legis, kraft welcher vorhin derlei Untertanen abgestiftet und nach Hungarn oder Siebenbürgen übersetzt worden sind, höret nun mehro durch das allgemein eingeführte Toleranzsystem gleichfalls auf, indem diese ratio legi; keine andere war, als die deutschen Erbländer so viel möglich von akatholischen Untertanen rein zu halten. Es würde auch sehr auffallend sein, wenn man eines Theils fremde Akatholische sich ansiedeln lassen und anderen Teils zu gleicher Zeit alte Untertanen, die sich zur lutherischen oder reformirten Religion erklären, abstiften wollte. Nach allen diesen und mehreren andern Betrachtungen sehe ich also keinen andern möglichen, tunlichen und mit der Natur der Sache vereinbarlichen Ausweg, als dasjenige für die übrigen Erblände gleichfalls festzusetzen, was für Hungarn und Siebenbürgen desfalls verordnet worden, besonders da mit Grunde zu hoffen ist, dass sich derlei Fälle so häufig nicht ergeben werden, wenn anderst nach der neuen Dioeces- und Pfarreinrichtung Bischöfe und Pfarrer ihre Schuldigkeiten genau und eifrig erfüllen. (StR. 487/1783.)

²⁶ „Die Sach redet von sich selbst, die Religion lässt sich nicht bezwingen und nachdeme man durch 6 Wochen zu Zurückführung und Belehrung dieser Unglücklichen alles angewendet hat, so muss man sie der Barmherzigkeit Gottes über-

Ezzel egyidejűleg és ugyancsak maga fogalmazta mondatokban hozta meg határozatát egy másik részletkérdésben, amelyet – az erdélyi református konzisztórium kérésére – a gubernium vetett fel, azt tudakolva, hogy mi történjék akkor, ha egy áttérni szándékozó az oktatás letelte előtt halálos beteg lesz és nem katolikus, hanem protestáns pappal akarja magát előkészíttetni? A kancellária és vele együtt az államtanács úgy gondolta, hogy ilyen esetben előbb egy ügyes katolikus lelkészre kell a beteghez küldeni, majd, ha nem érne el eredményt, protestáns prédikátort; ha azonban felgyógyulna, az oktatást tovább kell folytatni.²⁷ József azonban a következő módon határozott: Mindaddig, amíg a hat heti tanítás ideje le nem telik, még mindig van remény, hogy a szerencsétlenek jobb belátásra jutnak és megmaradnak az egyedül üdvözítő katolikus hitben; nem tekinthetők tehát protestánsoknak halálos ágyukon sem, ennél fogva prédikátor nem is keresheti fel őket.²⁸

Itt Erdélyben a püspök, Batthyány, még egy kísérletet tett, hogy az uralkodót rávegye a Mária Terézia-kor hagyományait tisztelő egyházpolitikának a folytatására. Báró Dániel István udvarhelyi székely főkirálybíró feleségének, egy Mikes grófnőnek az áttérési ügyét vette kiinduló pontul, úgy tüntetve fel, hogy ez az eset, a már korábban áttért Wesselényi Miklósné példájának követése valósággal jeladás lesz a vegyesházasságban élő egyszerűbb katolikus nők számára, hogy ők is aposztatáljanak. Azonban kívánsága, hogy az 1782. jan. 13.-i rendeletet vonja vissza József, a vegyesházasságokat,

lassen und selbe in ihren Untertansschuldigkeiten nicht beirren, sondern ihnen ebenfalls so wie allen andern, den Gottesdienst in ihrer Religion frei gestatten". Az osztrák-cseh kancellária 1783. ápr. 4.-i előterjesztésére közvetlenül rávezetett ezen határozatot az államtanács, mihez tartás végett, lemásoltatta irattára számára. (StR. 1273/1783.)

²⁷ Erd. kanc. 371. és 433/1783., ref. Székely Dávid.

²⁸ StR. 1210/1783. A rezolúció ápr. 4., külön papíron kabineti kézzel; a szöveg azután latinra fordítva, mondatokra osztva a Staatsrat-aktára került: Bey Abfall einer Person vom kathol. Glauben ist eine 6 wochentl. Instruction und Belehrung anbefohlen worden, sey es bey Partikularindividuen oder bey ganzen Gemeinden; bis nicht diese gänzlich vorüber ist, so ist immer noch Hofnung übrig, dass diese Unglückliche eines Besseren belehrt und bey der katol. allein seligmachenden Religion annoch verbleiben werden; also noch in articulo mortis, noch anderer Ursache wegen für einen Akatholischen kann angesehen werden, also kann ihm auch bis dahin die Besuchung von einem Minister nicht gestattet werden, wornach sich also genauestens zu halten ist. (A végleges latin szöveg 3. mondata így szól: „infelices huiusmodi relapsarios salutaris instructionis medio ad veram solum salvificam catholicam religionem adhuc reversuros esse”; ezt József sk. javította át: „in vera ... salvifica ... religione ... conservandos esse”).

a hitehagyások előidézőit pedig tiltsa el,²⁹ a kancellárián és az államtanácsban egyaránt visszautasításra talált a már állandósuló formulával, hogy magának a katolikus egyháznak is jobb az, ha megszabadul megbízhatatlan tagjaitól.³⁰

A császárnak a felfogása éppen az ellenkező irányban fejlődött tovább, mint amelybe a püspök szerette volna terelni. Az 1783. év nyarán vagyunk ugyanis s ez mindent megmagyaráz. Az északmagyarországi és erdélyi útján szerzett tapasztalatok, amelyek őt a vallásgyakorlat elnyerésének megkönnyítésére és a filia-kérdés megoldására ösztönözték, olyan nagy és maradandó hatással voltak reá, hogy nemcsak meghallgatta az áttérésre vonatkozó protestáns panaszokat, hanem tüzetesen foglalkozott velük.

A sérelmeket az erdélyi evangélikusok és reformátusok képviselőtestületei, a két konzisztórium terjesztette eléje. Egybehangzó előadásuk szerint 1. a katolikus klérus tagjai a hat heti oktatás idejét különböző ürügyekkel kitolják, azután pedig a bizonyítványt vonakodnak kiállítani; 2. protestáns lelkész nem keresheti fel azokat, akik a hat heti tanítás alatt halálos betegségbe esnek; 3. a prédikátorokat a katolikusok elcsábításának legcsekélyebb gyanújára azonnal perbe fogják a

²⁹ Márc. 8. írta a kancellárnak: „... licentiae mutandi religionem finis imponatur ac matrimonia disparis religionis prohibeantur, ex hoc enim fonte manarunt ferme omnes defectiones et spiritus sanctus iam pridem praedixit huiusmodi matrimoniis simplicium corda perverti, pro quo dominus exercituum Austriacis aquilis invictam imprimet virtutem”. (Erd. kanc. 335/1783.)

³⁰ Erd. kanc. 394/1783., ref. Székely. – StR. 1082/1783. Martini, márc. 25.: Mit der von der Kanzley angetragenen Anweisung des Bischofs wegen des 6 wochentl. Unterrichts der B. Danielin bin ich einverstanden, wohingegen die weiteren Vorstellung des Bischofs von darumen schon nicht unterstützet werden darf, weil in Siebenbürgen die drey Religionen mitrecipiret sind und weil der katholischen Kirche mit nur verstellten Gliedern nichts geholfen, ja vielmehr geschadet wird. Nicht die äusserlichen Geberden, sondern die innerliche Beschaffenheit des Glaubens machet den Katholicken aus und diese unterlieget keinem Zwange. – Magát a Dániel-ügyet illetőleg a püspöknek azt a kérését, hogy a tanítás ne Erdélyben, hanem Pozsonyban vagy Bécsben történjék (erd. kanc. 314/1783.), már a kancellária elutasította, Hatzfeldnek a tanácsát pedig, hogy a báróné ne vihessen a kolostorba cselédeket magával, mert azok, mint Wesselényiné esetében is történt, csak lerontják rábeszélésükkel az oktatás jó hatását, József hagyta meghallgatás nélkül. Enyhített különben az uralkodó Reischachnak azon a javaslatán is, amely Dánielnének első házasságából született leányára vonatkozott. Áthúzván tehát a rezolúció-tervezetben azt a részt, amely szerint fokozott gondot kell fordítani arra, hogy ez a kolostorban nevelkedő leány ne legyen kitéve anyja áttérítő próbálkozásának, mindössze annyit rendelt el, hogy a gyermek egyelőre maradjon a kolostorban, [törölve: ne autem] *et eius filia, quam iussu meo in clastro monialium alere debet*, [törölve: periculo seductionis exponatur, omnis cura inpendenda est] *ibi adhucdum remaneat*. (StR. 1082/1783., az aláhúzott szavak József sk. írása.)

hatóságok, a csábítást azonban igen önkényesen magyarázzák, holott ugyanakkor a protestáns vallás ellen nyíltan lehet szónokolni; 4. az áttérők kiskorú gyermekeinek tovább is a katolikus vallásban kell nevelkedniök. A kancellária³¹ és az államtanács – Martini, Hatzfeld, Kaunitz – nem láttak okot a közbelépésre. A panaszok közül ugyanis kettő, a második és negyedik, mint tudjuk, az uralkodó korábbi rendelkezéseivel ütközött össze, a többi pedig sokkal általánosabb volt, adatok és esetek felemlítése nélkül, semhogy felőlük intézkedni lehetett volna. József approbálására tehát a kancellária által megfogalmazott tervezet várakozott. Ez változatlanul hagyja a beteglátogatást tiltó, valamint a gyermekek katolikus vallásban való neveltetését parancsoló rendeletet, mivel eredményesen fékezheti az igaz vallás elhagyását; az oktatás körüli zavarok megszüntetése végett figyelmezteti a guberniumot a korábbi utasítások pontos végrehajtására, a protestánsokat meg az egyes sérelmes esetek bejelentésére; a csábítók ellen érvényben tartja a *fiscalis actiot*, mivel a türelmi rendeletnek a célja a gyűlölködések megszüntetése, nem pedig az, hogy az igazi vallástól az elpártolás könnyebb legyen; hangsúlyozza, hogy a csábítás minden fajtát, a rábeszélést is meg kell büntetni, végül pedig szükségesnek mondja, hogy a protestáns vallások tévedéseiről a katolikus lelkész kötelességszerűen világosítsa fel híveit és csak annyit enged meg, hogy a protestánsok, ha néha valamelyik katolikus pap messze menne a cáfolásban, panaszt tehessenek.

Valamennyi tanácsadója ellenkezését kellett tehát legyőznie Józsefnek, hogy beható vizsgálat után teljesen önállóan megfogalmazott rezolúciójában (1783. júl. 31.) a protestáns sérelmeket orvosolja. Határozata még akkor is támogatást jelentett, ha a régibb rendelkezései végrehajtását parancsolta meg. Ilyenné avatta ugyanis a pártatlanság, amellyel a protestánsok ügyeit vizsgálta. Mert amíg a kancellária – mint előterjesztéséből eléggé kiderült – egyoldalúan a katolikus vallás érdekeit óhajtván biztosítani, protestánsellenes élt adott javaslatainak, ő nem tett ennyire különbséget alattvalói között, hanem mindegyiküket meg akarta védelmezni a másik túlkapásaitól. Még ha nem is teljes a kölcsönösség, a protestánsok számára az adott helyzetben a védelemmel volt az egyenlő.

Ilyen módon, az előzményekhez képest, igen kedvezőek József következő határozatai: Minden akadékoskodást és ürügyet kerülni kell a hat heti tanításnál, a gubernium pedig gondoskodjék, hogy a katolikus püspök a leghatározottabban tartsa magát ehhez az elvhez. Minden megtérésnek önkéntes

³¹ Erd. kanc. 1318/1783., ref. Donáth József. (*Iratok.*)

elhatározásból és meggyőződésből kell sarjadnia, nem pedig csábításból és rábeszélésből. Mind a katolikusok, mind pedig a protestánsok a leggondosabban kerüljék tehát a rábeszélést és csak azokkal foglalkozzanak, akik önként jelentkeznek oktatásra. Ezentúl talán kevesen lesznek konvertiták, de annál őszintébb meggyőződésből, amit nem kell sajnálni, mert a legtöbben, akik most elszakadtak a katolikus egyháztól, olyanok voltak, hogy különböző okokból és szándékkal lettek annak idején a híveivé. A 12 éven aluli gyermekek, ha még nem gyóntak és áldoztak, követik apjukat, ha az megváltoztatja vallását, de ha csak anyjuk lesz protestáns, katolikusok maradnak, mert hiszen továbbra is apai hatalom alatt állanak; hasonlóképpen az uralkodó vallásban kell nevelkedniök, ha anyjuk özvegyiségre jutva hagyja el a katolikus egyházat, mert mint árvák közgyámság alatt állanak; ugyanez vonatkozik apa mostohagyermekére is. Ilyen esetben társadalmi helyzetükhöz illő ellátásban kell részesülniük 18 éves korukig, vagyis az „annus discretionis”-ig; ha ezt eléri, megint hazatérhetnek szüleikhez, mert az addig nyert alapos tanítás gyaníthatólag felverte őket minden csábítás ellen; egyébként neveletésük alatt akadály nélkül láthatják és kereshetik fel anyjukat, mostohaapjukat és testvéreiket. Senki sem hagyhatja el azonban a katolikus vallást 12 és 18 év közti korában, mivel akkor nincs abban a helyzetben, hogy választhasson és a hat heti tanítást kiállhassa.³²

Ez az utóbbi részletes szabályozás és indoklás különösen jellemző József gondolkozására. Az a törekvés ugyanis, hogy az uralkodó egyház előtérben maradjon és ugyanakkor a másodsorban állók élete mégis zavartalan lehessen, más vonatkozásban is jellemzi politikáját. Mert az egyenlőtlenség fenntartását nemcsak a türelmi rendeletnek az a pontja jelenti, amely szerint a katolizáló apát vallásváltoztatása esetén gyermekei az annus discretionis-ig bezárólag – ami a 18. életévnek felelt meg – követik, hanem az engedély is, hogy protestáns gyermekek saját elhatározásukból áttérhetnek. Az örökös tartományok részére kiadott egyik utasítás, amely Magyarországon is érvényes volt, ezt a kérdést ugyanis így szabályozta még 1782-ben: Nem lehet egy bizonyos évet megállapítani, hogy csak attól kezdve katolizálhassanak a kiskorúak, hanem tekintetbe kell venni tanultságukat, értelmüket, a körülményeket, rábeszéléstől és büntetésektől szabadon kialakult elhatározásukat. Ha mindezek a körülmények a szülők, barátok és hitsorsosok

³² StR. 2588/1783. (*Iratok.*) – Változatlanul érvényben hagyta azonban József azt a tilalmát, hogy prédikátor felkereshesse a hat heti oktatás alatt megbetegedőket.

előtt megerősítést nyertek és félév elteltével a gyermek megújítja kijelentését, hogy át akar térni, katolikus vallásban nyert oktatás után elhagyhatja hitét, egyébként azonban, ha a körülmények kifogásra adnának alkalmat, csak akkor, ha önállóvá lesz.³³

Oly nagy a különbség a protestáns és katolikus fél kezelésében, hogy felesleges részletesebben magyaráznunk az érthetően szóló adatokat. Azonban nagyon érzékenyen érinthette a klérust a régi állapotok megszüntetése, mert a helytartótanácsban Zábráczy püspök, a kancellárián meg Okolicsányi 1784-ben újabb előterjesztésben sürgették azok visszaállítását.³⁴ Indokolásul az egyre szaporodó aposztázia-esetekre hivatkoztak, amelyek során immár nemcsak olyanok hagyják el a katolikus egyházat, akik valamiféle okból meggyőződésük ellenére lettek konvertiták, hanem katolikus vallásban született és felnövekedett emberek is. Hitehagyásukat ők is, mint korábban az erdélyi püspök, nem vallásos meggyőződésből eredeztették, hanem abból a tévhitből, mintha a mai rendszer előtt teljesen közömbös volna a vallásváltoztatás, másrészt pedig tudatlanságból és állhatatlanságból. Mert ezek a durva emberek – mondták – főleg ha vegyesházasságban élnek, hitveseik rábeszélésére, fenyegetésekre vagy hízelgésekre, esetleg csak a szabadságtól ingerelve, komoly előkészület nélkül, sőt gyakran makacs megátalkodottsággal vetik magukat a hat heti oktatás alá, amelynek már csak azért is eredménytelennek kell maradnia, mivel a tanítás órái után állandóan érintkeznek protestánsokkal, akik a hallottak-hatását lerontják. Ez a kijelentés ugyan beillett a katolikus papság kritikájának is, a

³³ Az osztrák-cseh kancelláriához intézett utasítás (1782. márc. 27.) szövege így szól: Zur Erklärung eines akatholischen Kindes für die katholische Religion können nicht Jahre bestimmt werden, da die Aufklärung, die Umstände, der heitere Begriff, die vollkommenste Freiheit, keine gemachte Reitzungen, noch weniger vorgegangene Strafen und Unwillen des Berufs auch als entfernteste Ursache in Betrachtung kommen müssen. Wenn also alle diese Erforschungen der Bedingnisse, keine ausgenommen, in Gegenwart der eigenen Eltern, Befreundten und Religionsgenossen gründlich vor sich gegangen und bestätigt und nach einem Verlauf von 6 Monaten wiederholt erneuert worden, so kann ein Kind bei was immer für Jahren, wann es sich zur katholischen Religion erklärt, nicht anders als in selber unterrichtet, an und aufgenommen werden, so wie wenn nur eine von diesen Beobachtungen ermangelt, anwiederum ein Kind in was immer für Jahren es sich auch befände, sobald es nicht sui iuris ist, als wegen einer nicht aus wahren Ursachen entstandenen Votation seinen Eltern und Befreundeten nicht kann benommen oder vorenthalten werden. (StR. 1132/1782.) Ezt a rendeletet Hatzfeld javaslatára (ápr. 25.) József közölte érvényesítés végett a magyar kancelláriával, majd a latin fordítást az államtanáccsal átvizsgálva, máj. 15. approbálta. (StR. 1132. és 1485/1782.)

³⁴ M. kanc. 2612. és 3422/1784.

két püspök azonban más következtetést épített reája. Azt a tilalmat, hogy a katolikus ne hagyhassa el a jövőben vallását. Ha egyes kivételes esetekben mégis előfordulna aposztázia – ígérték – az uralkodó gyakorolhatja elnézést, az áttérést általánosan megengedő rendeletet azonban mindenképpen vissza kellene vonni, hogy így megakadályozhassák azok aposztázását, akik nem belső meggyőződésből, hanem mint elcsábítottak lépnek ki egyházukból. Mert az állam és vallás érdekében, fogalmazták meg elvüket, még mindig jobb egyes esetekben elnézni a bajt, amely csak az egyéni szabadság megsértésével korlátozható, mint teljesen akadálytalanná tenni elharapózását.

Bizonyára mondanunk sem kell, hogy a javaslatok, ilyen érvekkel alátámasztva, az államtanácsban csak visszautasítást várhattak, ugyanígy Okolicsányinak az a további indítványa, hogy gyermekek áttérése esetén a tanítás ne hat hétig, hanem ugyanannyi hónapig tartson. Az elutasítás megindokolására Martininek nem kellett különösebb gondot fordítani. Elég volt arra utalnia, hogy a javaslatok az örökös tartományokban fennálló helyzetet akarják Magyarországon is érvényesíteni, de azt nem jól ismerik, mert ott is engedélyezett dolog az áttérés és ott is csak hat heti oktatás kiállása kötelező.³⁵ Ellenben ő is, meg József is helyeselte azokat az intézkedéseket, amelyekkel Zábráczy és Okolicsányi az érvényes rendelkezések szellemében, azokat kifejtve próbálták az áttérések körüli visszaéléseket megszüntetni, elsősorban azt, hogy a prédikátor az úrvacsorát kiszolgáltassa olyannak, aki a tanításon még nem ment át s azután arra hivatkozzék, hogy nem ismerhet mindenkit, aki az oltár előtt megjelenik. A József által meg erősített utasítások szerint mindazok perbefogatnak és közülök a nemesek pénz-, a jobbágyok pedig börtönbüntetéssel sújtattak, akik a hat heti tanítás befejezése előtt és bizonyítvány elnyerése nélkül protestáns istentiszteleten résztvesznek, vagy oda oly gyermekeket, akiknek katolikus vallásban kellene nevelkedniük, magukkal visznek, vagy egyáltalán bármilyen katolikust a megjelenésre rábeszélnek; ugyanígy azok a prédikátorok is, akik mindezt elnézik, vagy maguk is hívnak katolikusokat templomukba, továbbá, ha hirdetik, hogy bárkinek szabadságában van elhagyni vallását, esetleg könyvek osztogatásával csábítanak aposztáziára.³⁶

³⁵ Hozzátette még: Immer ist die wahre Religion eme blosse übernatürliche Gnade Gottes und niemals die Folge des Zwangs. (StR. 1064/1784.)

³⁶ A helytartótanács előadása erre vonatkozólag így hangzott: Was die Pastoren betrifft, so sei allerdings möglich, dass diese jene Katholiken, die anderwärts heimlich und dolose herbeikommen und sich zum Abendmale und in die Gemeinschaft der Akatholiken eindringen, nicht kennen könnten; gleichwie also

Ha még számbavesszük azokat a rendelkezéseket, amelyek a seductorok ellen az örökös tartományokban napvilágot láttak s amelyeket a magyar kancellária sietve kihirdtetett – közülök a legfontosabbat, amelyben József nevében mindazokat büntetéssel fenyegette, akik másokat áttérésre ösztönöznek vagy az uralkodó szándékaitól eltérőleg értelmezik a türelmi rendeletet, magyarra is lefordította, kinyomatta és terjesztette³⁷ – el kell ismernünk, hogy a prédikátoroknak kevés alkalmuk és még kevesebb kedvük lehetett a katolikusokat aposztáziára rábeszélni.

De nem volt irigylésreméltó azoknak a sorsa sem, akiknek oktatásra egy kolostorba vagy plébániára kellett járniok. Mert emberfeletti türelemmel kellett volna tanítóiknak rendelkezniük, hogy minden fáradozásukat, rábeszélésüket eredménytelennek látva, ne éreztessék velük kedvetlenségüket és ne súlyosbítsák a kínos helyzetet. Mivel súrlódásokra bőven volt alkalom, a panaszkok sem maradtak el. Kolozsváron 1783 telén az nem tetszett a minorita és ferences kolostorokba beutaltaknak, hogy nagyon hideg szobákba zárták őket, nemcsak este nem mehettek haza, hanem még napközben sem, azonkívül szemrehányásokban részesültek és hallgatniok kellett a református vallásra szórt gúnyolódásokat;³⁸ egy borsodmegyei aszszonynak a plébános rossz bánásmódja ellen volt kifogása és erőszakos fellépését okolta, hogy aláírta a kötelezvényt, amely szerint megmarad a katolikus vallásban,³⁹ Zólyom megyében pedig a plébános egy fiút megkötözött és megkorbácsolt, nem ugyan vallásgyűlöletből, hanem lopás miatt, de szintén a ta-

jene Prediger, die durch einen solchen Irrtum hingegangen würden, ungezweifelt für ganz schuldlos zu achten seien, also wären auch im Gegenteile jene, die einer blos simulirten Unwissenheit überwiesen würden, um so schärfer zu bestrafen, je schwerer es sei eine so betrügerische, arglistige, auf Vereitlung der landesfürstlichen Verordnungen abzielende Verstellung zu entlarven. (StR. 1064/1784.)

³⁷ M. kanc. 2735/1782., helytt. ideal, relig. nr. 26. pos. 109., 112. – Ürményi ugyan maga is kénytelen volt a circulareban elismerni, hogy Magyarországról nem jutottak napfényre olyan megtévesztő magyarázatok, mintha az uralkodó szívesen látná a katolikus vallás elhagyását, de mert – mondja József nevében – „ex combinatione plurium relationum et ipsarum nobis per acatholicos exhibitarum instantiarum non obscuris intellexissemus indiciis, in eodem quoque regno Hungariae nonnullos protestantes indiscreto religionis zelo abreptos ad inconvenientes et benignae intentioni nostrae e diametro adversantes declarationes et excessus prolapsos fuisse atque caetera inter transitum ab orthodoxa religione, quam antea palam profitebantur, ad alias confessiones licitum esse passim in vulgus spargere”, az osztrák-cseh kancellária rendeletét Magyarországon is kihirdteteti.

³⁸ StR. 235/1783.

³⁹ M. kanc. 9156/1783., StR. 3209/1783.

nítás ideje alatt.⁴⁰ Előadódtak azonban olyan esetek is, amelyekből már akkor is nehéz volt kihámozni az igazságot, ma pedig szinte lehetetlen. Mert vajjon kinek higyjünk: Heftner Pál pozsonyi szabómesternek, aki azt hangoztatta, hogy a nagyszombati ferences kolostorban fenyegetésekkel vették rá arra, hogy a katolikus vallásban megmaradására írásban kötelezze magát s mert fiaival együtt mégis csak protestáns szeretne lenni, a helytartótanács üldözteti, vagy a hatósági vizsgálatnak, amelynek beszámolója szerint nem visszaesésével, hanem főleg a katolikus vallás elleni gyalázkodásával és fiainak protestáns hitre csábításával szolgált rá a büntetésre.⁴¹

Az sem tagadható, hogy a klérus feleslegesnek bizonyuló akadékoskodásával szintén hozzájárult a helyzet elmérgesedéséhez. Mert nem volt semmi értelme annak, hogy Erdélyben olyanokat is szerettek volna rákényszeríteni az oktatás meghallgatására, akik már tíz-húsz évvel előbb áttértek, vagy hogy Br. Dániel Istvánné tanítására a püspök egy olyan kanonokot rendelt ki, aki betegsége miatt hónapokig nem kezdhetett feladata elvégzéséhez. Ismételjük, nem volt értelme az ilyesféle herce-hurcáknak, mert sem eredményt nem lehetett remélni az utólagos oktatástól,⁴² sem azt, hogy a királybíró felesége belenyugszik abba, hogy akarata ellenére katolikusnak kelljen maradnia, amint hogy valóban sikerült is férjének magától az uralkodótól kieszközölnie egy sürgető kéziratot s ezzel a püspököt más belátásra bírni.⁴³

⁴⁰ A helytartótanács ennek a plébánosnak a püspök általi megrovását, a kancellária három napi recollectióra utalását javasolta, Martini pedig annyi napig a püspöki börtönben tartását, ahány (15) korbácsütést adott. Az uralkodó a legutóbbi javaslatot fogadta el. (StR. 1546/1785.)

⁴¹ M. kanc. 10.738/1785., StR. 3488/1785. A csábítást azzal követte el, hogy protestáns könyvekből olvasott fel fia előtt. Az uralkodó, Martini tanácsára, beleegyezett, hogy Heftner Pozsonyban újabb hat heti oktatásra bocsátassék.

⁴² Egyébként panaszukra az uralkodó el is tiltotta, hogy olyanok, akik már protestánsok lettek, tanításra legyenek kötelezhetők. (StR. 2586/1783. József rezolúciója: ad b.)

⁴³ József kézírata a gubernátorhoz így szólt: Der Baron Daniel, Königsrichter von dem Udvarhelyer Stuhle hat mich bittl. angegangen, damit die Instruktion seiner Frau, die sich zur reformirten Religion bekennet hat, nicht weiters verschoben, sondern ehestens vor sich gehen möchte. Da nun meine Hauptabsicht in den Religionsverordnungen die beyderseitige Behebung aller Verzögerungen und nichts bedeutender Kränkungen allezeit war, so werden sie sogleich durch das Gubernium veranlassen, dass die Baronne Daniel ohne weiterem Umtriebe zur Instruktion gelassen und dass sich auch künftig in allen derley Fällen hiernach unabwechl. benommen werde. (StR. 3000/1783., erd. kanc. 1114/1783.) Dánielné Józsefhez intézett aug. 24.-i hálaíratában azt mondta, hogy 20 éve várt az áttérésre. (Erd. kanc. 1487/1783.; v. ö. még 1492/1783.)

A szigorú rendeletek, amelyek a „csábítókat” fenyegették és a kellemetlenségek, amelyekkel az oktatás együtt járt, érthetővé teszik, hogy az áttérőknek a száma nem volt nagy, észrevehetővé pedig csak egy-két határmenti tót faluban lett, amelyek lakosai, visszaemlékezve arra, hogy részben erőszakkal, részben ígéretekkel terelték át őket a katolikus egyházba, ismét evangélikusok szerettek volna lenni.⁴⁴ Elsősorban konvertiták voltak azok, akik most aposztatáltak; olyanok, akiket a körülmények jobb meggyőződésük ellenére kényszerítettek be annakidején a katolikus egyházba s most kellemetlenségek árán is szabadulni szerettek volna nyomasztó helyzetükből. Okolicsányi azonban nem akarta megérteni Józsefnek és tanácsadóinak ismételten hangoztatott megjegyzéseit, hogy a katolikus egyház mit sem veszít, ha megszabadul azoktól a tagjaitól, akik nem őszinte hívei. E helyett tovább sopánkodott, sőt a megtévesztéstől sem riadt vissza, csakhogy uralkodóját befolyásolhassa. Alkalmul 1785 júliusában azt a tabelláris kimutatást ragadta meg, amelyben a helytartótanács összefoglalta, hogy az első esztendőben a hat heti oktatás ellenére hányan lettek protestánsokká.⁴⁵ Íme, kiáltott fel, nyolc megye és négy város híján, amelyek még nem küldöttek be adataikat, a törvényhatóságok 672 aposztáziáról számolnak be, de egyetlen esetről sem, hogy protestáns katolizált volna, amiből megítélheti a fejedelem, milyen sok kár érte az uralkodó valást az áttérések engedélyezésével.

Józsefet talán nemcsak ezek a szavak indították arra, hogy kezébe vegye a helytartótanács tabelláját, hanem az érdeklődés is, amellyel hivatalai aktatermelő tevékenységét állandóan figyelni szokta. Nagy meglepetésére a kimutatásnak abban a rubrikájában, amelynek élén a „Megtértek” kifejezés (Sind bekehret worden) állott, csaknem minden megye és vá-

⁴⁴ M. kanc. 7230/1784., StR. 2364/1784. és 1105/1785. – A nyitrai vikárius egymás után a pruszkai és zsolnai ferences kolostorba utalta be őket és ezt az eljárást a kancellária (Okolicsányi) is helyeselte (m. kanc. 7999/1785.). Amidőn Hatzfeld felhívta az uralkodó figyelmét arra, hogy az erdélyi szabályozás szerint ilyenkor az illető falvakba kell papot kiküldeni, bár Reischach arra utalt, hogy ez az intézkedés a speciális erdélyi viszonyokban leli magyarzatát és azért sem kellene érvényét Magyarországra kiterjeszteni, mivel itt kellő számban vannak kolostorok, József 1785. jún. 22. Milánó, az államminiszter javaslatának megfelelően intézkedett: Die Kanzlei hat sich hierunter *lediglich* nach jenem zu achten, was Ich auf den Vortrag der siebenbürg. Kanzlei vom 10. Juli 1782. als eine Normalvorschrift angeordnet habe. (StR. 2380/1785. Az aláhúzott szó József sk. betoldása).

⁴⁵ Ennek az évenkinti kimutatásnak az elkészítését József 1784. ápr. 3. rendelte el Hatzfeldnek a javaslatára, akkor, amidőn Zábráczy és Okolicsányi előterjesztéseit elintézte. (StR. 1064/1784.)

ros neve mellett számokat talált, amelyek 123-mal több konvertitáról tanúskodtak, mint ahány aposztázia történt. Érthető, hogy haragra lobbant és erős szavakkal fedtte meg a kancelláriát s még inkább Okolicsányit, hogy vagy bele sem nézett a kimutatásba, vagy abban reménykedve, hogy ő nem veszi észre az ellentmondást, vakbuzgóságában félre akarta őt vezetni. Egyébként az aposztázák számát ahhoz képest, hogy milyen sok titkos protestáns élhet Magyarországon, meglepően, sőt csodálatot keltően kicsinek találta és éppen ezért más következtetést vont le belőle, mint a kancellária referense. „A tolerancia dolgában jól átgondolva elfoglalt álláspontomról – pattogtak szavai – nem akarok és nem is fogok letérni; ezt a kijelentésemet tekintse a kancellária zsinórmértékül és világosítsa fel felőle a helytartótanácsot éppen úgy, mint mindenki mást, hogy végre már győződjenek meg alapelveim határozottságáról és megdönthetetlenségéről.”⁴⁶

Okolicsányi tehát éppen az ellenkező eredményt érte el, mint amit szeretett volna látni. Mert a kiprovokált uralkodói szó immár nemcsak az áttéréseket szabályozó parancsok érvényességét, hanem az egész türelmi rendszer fennmaradását biztosította, mégpedig oly mértékben, hogy csak egészen elvakult emberek gondolhattak volna arra, hogy megdöntésére – legalább is József életében – több kísérletet tegyenek. A kancellárnak sem maradt más hátra, mint mentegetőzni és megkísérelni, hogy referensét tisztára mossa. A helytartótanács tisztviselőinek gyenge német tudását okolta, hogy a félreértés megtörtént. Ezek ugyanis, – szerinte – „Megtértek”-en azokat értették, akik el akarták hagyni a katolikus vallást, de a hatheti oktatás folyamán jobb meggyőződésre jutottak és felhagytak szándékukkal. Mivel pedig protestánsoknak csak az oktatás befejezése után lettek volna tekinthetők, referense nem számíthatta őket áttérőknek, következésképp joggal mondhatta, hogy a katolikus egyház nem gyarapodott hívekkel. Hivatkozott a kancellár a helytartótanács elnökétől, gr. Niczkytól élőszóval nyert felvilágosításra is, hogy a „Megtért” szót tisztviselői valóban ilyen értelemben használták.

A bürokrácia tehát nem hagyta cserben bajbajutott tagját és leleményességével kihúzta őt a csávából. Nem nehéz azonban megállapítanunk, hogy a szóbanforgó kifejezést nem úgy értették a helytartótanácsban a tabella összeállítói, mint a mentegetőzés állította és hogy valóban tértek át a katolikus egyházba protestánsok. Nemcsak a későbbi évek kimutatásai vallanak ugyanis az Okolicsányiéval ellenkező eredményről – arról, hogy százakra ment a katolikus vallásra térők szá-

⁴⁶ M kanc. 10.777/1785. (*Iratok*.)

ma –, hanem az állítólag németül rosszul tudó helytartótanácsi tisztviselők munkálatai is. Mivel a hatóságok jelentéseinek adatait a helytartótanács számvevősége összegezte s mert ez eljárásáról, az összeállításnál követett elvekről írásban is beszámolt, a tanács plénuma pedig ismételten foglalkozott velük, a kétségnek árnya sem merülhet fel, hogy Okolicsányi rossz-hiszeműen járt el. Azt találjuk ugyanis, hogy noha a számvevőség olyan részletes jelentéseket akart a jövőben a hatóságoktól megkövetelni, amelyek harminc rubrikában az aposztatáknak és konvertitáknak nemcsak életkorát, gyermekeik számát és korát, az aposztatáknál külön nemcsak a hatheti oktatás pontos dátumát jelölik meg, továbbá az oktatásról tanúsítványt író plébánosnak a nevét, állását, lakóhelyét tüntetik fel, hanem még azt is megmondják, hogy az aposztata katolikus vallásban nőtt-e fel vagy konvertita-e, mindezek ellenére észébe sem jutott, hogy az oktatás alatt jobb belátásra térők megjelölésére külön oszlopot szerkesszen. Ha tehát nekik még a legrészletesebb kimutatásban sem akart helyet juttatni, még kevésbé gondolt rájuk az általános összegezésben. A félreértésre így még a lehetőség sem volt meg. A számvevőség, akár a latin tervezetet nézzük, akár a végleges német szöveget, tabelláiban egyaránt világosan különbséget tudott tenni aposztata és konvertita közt s ugyanazokat értette rajtuk, mint minden ember, a mai olvasó vagy II. József. A konvertiták valóban a protestáns, illetőleg görögkeleti egyházból kilépőket jelentették.⁴⁷

A dolog különben, hogy tudja-e a kancellária igazolni eljárását vagy hogy van-e mentegetőzésének alapja, egyáltalán nem érdekelte Józsefet. Okolicsányi referensségének napjai ugyanis meg voltak számolva; egy hónap múlva el kellett hagynia helyét,⁴⁸ hogy azt Pászthory foglalja el. Vele új kor-

⁴⁷ Az a tabella, amely József kezén is megfordult, sajnos, nem található a kancellária levéltárában (10.777/1785. sz. alatt kellene lennie), sem pedig a helytartótanács levéltárában, ahol a fogalmazvány dep. eccles. relig. 1785. Apost. f. 12 et A. sz. a. volna kereshető. Megvan azonban az utóbbi jelzet alatt a számvevőség első összefoglalása 1785. márc. 11-ről, amely 407 aposztatát és 424 konvertitát mutat ki, továbbá jelzi, hogy hány zsidó keresztelkedett meg. Mivel a számvevőség ezt a tabellát a helytartótanács plénumától azzal a megbízással kapta vissza, hogy a pótlólag beérkezett jelentések adatait hozzászámítva, a görögkeleti vallásról és vallásra áttérőket is tüntesse fel, máj. 31-én benyújtotta azt a második kimutatást is – ez jutott azután az uralkodó elé –, amelyet a helytartótanács jún. 13-án terjesztett fel Bécsbe.

⁴⁸ Esterházy kancellárhoz intézett 1785. aug. 19.-i kéziratában József, a primásnak a plébánia-rendezést késleltető eljárása miatt szemrehányásokat téve, így folytatta: „Übrigens kann Ich Ihnen nicht bergen, dass Ich seit geraumer Zeit mit der unzulänglichen Wirksamkeit, mit welcher der Bischof Okolicsany in Betreibung seiner aufhabenden Geschäfte vorgehet, unzufrieden zu seyn Ursache

szak kezdődött az aposztázia-ügyek intézésében is. Bizonyossá lett, hogy katolikus szempontból valóban nem olyan jelentős a kérdés, mint ahogyan a klérus tagjai erőnek erejével látni akarták s hogy nem éri meg a sok ellenkezést. 1785-ben ugyanis a katolikus egyházba áttért 1419 protestáns és görögkeleti, viszont elhagyta azt 1441 tagja, 1786-ban pedig katolizált 909, míg protestánsná és görögkeletivé csak 448 lett.⁴⁹ Ezek a számok nyilvánvalóvá tették az uralkodó előtt, hogy egészen felesleges még annyi figyelmet is fordítania a kérdésre, mint eddig tette s ezért 1787-ben a további kimutatások elkészítésének kötelezettsége alól felmentette tisztviselőit.

Az áttérések ügye tehát többé nem vert fel port. Pászthornak alig volt egyéb dolga, mint örködni a szabályok megtartásán. Ha azonban mégis támadt valami zavar, a javaslatokra foganatosított intézkedések gyorsan rendet teremtettek. Így 1786-ban Gölnicbányán, ahol a rozsnyói püspök azt kívánta az áttérőktől, hogy a tanítás ideje alatt senkivel se érintkezzenek s mert több bányász munkája miatt nem tudott állandóan a plébánián tartózkodni, perek és huzavonák támadtak. Pászthory ekkor, a helytartótanács méltányos eljárásában is támogatásra találva, nemcsak elsimította az ellentéteket, hanem az uralkodó által azt is elrendeltette, hogy hasonló esetekben egyszerre többen is – tehát necsak egyenkint – részesüljenek oktatásban, továbbá az illetőknek ne kelljen éjjel-nappal a plébánián maradniok, hanem csak megállapított órákban, hogy többi idejüket kényerük megkeresésére fordíthassák.⁵⁰ Azon-

habe; daher will Ich denselben hiemit davon entledigen und kann solcher in sein Kapitel zurückkehren; statt seiner aber emenne Ich zum Referenten in diesem Geschäfte bey der geistlichen Commission allhier den Waizner Domherrn Grafen von Sauer, welcher Mir als ein einsichtiger und arbeitsamer Mann allerdings angerühmet worden ist”. (M. kanc. 10.715/1785.) Sauer tehát eleve sem akarta a protestáns-ügyek referátumával megbízni.

⁴⁹ A pontos adatok a helytartótanács összegezése szerint (m. kanc. 6873/1787.):

1785. kath. vallásra tért: ev.: 749, ref.: 449, gör. kel.: 221, összesen: 1419

kath. vallásról lett: ev.: 1263, ref.: 124, gör. kel.: 54, összesen: 1441

1786. kath. vallásra tért: ev.: 479, ref.: 308, gör. kel.: 112, összesen: 909

kath. vallásról lett: ev.: 347, ref.: 77, gör. kel.: 24, összesen: 448.

⁵⁰ Tett ugyan egy korlátozó indítványt is, hogy t. i. az oktatásban részesülők a legszigorúbb tilalom terhe alatt tartózkodjanak attól, hogy másokkal beszéljenek a tanítás közben hallottakról, azok pedig, akik a katolikus vallás kárára szolgáló beszélgetésbe bocsátkoznak velük, mint csábítók nyerjenek büntetést, azonban ezeket a szavakat a tervezetből József törölte (1787. jan. 5.) Eger tanácsára; ő attól tartott, hogy „dadurch sonderlich unbescheideneren Seelsorgern und Obrigkeiten nur Gelegenheit gegeben wird, so manchen Unschuldigen für einen Verführer anzusehen und zu bestrafen”. (StR. 5333/1756.: m. kanc. 13.626/1786. és 266/1787.)

ban Pászthoryt éppen olyan kevéssé vezette a protestánsok egyoldalú favorizálásának vágya, mint Józsefet. Ő is, mint uralkodója, beérte – s ez érthető is – a tolerancia-elv méltányos alkalmazásával. Erre vonatkozólag jellemző megjegyzése, amellyel annak a kérdésnek a tárgyalását kísérte, hogy egy 16 éves nő, aki férjhez ment s ezzel kikerült az apai hatalom alól, áttérése esetén már most, vagy csak 18 éves korában állja-e ki a hatheti tanítást. Mint a helytartótanács és – Egert kivéve – József tanácsadói, ő is az oktatás azonnali megkezdése mellett volt; szükségesnek tartotta azonban, hogy a helytartótanács, noha a jövőben is alkalmazhatja ezt az elvet, ne tegye a rendelkezést közhírré, nehogy sok gyermek csak azért lépjen korai házasságra, hogy annál gyorsabban protestánsná lehessen.⁵¹

Valóban, a gyermekek vallásának kérdése maradt mindig a legérzékenyebb pont, sőt sok keserűség forrása is. Bármily határozottak és érthetőek voltak József utasításai, végrehajtásuk során sok anya szívét facsarták össze. Azokét, akik valahogyan elszenvedve az oktatással együttjáró kellemetlenségeket, amikor már szabadságukat visszanyerték, döbrentek rá, hogy igazi megpróbáltatásuk még csak most következik, mert vagy belenyugszanak abba, hogy gyermekeik ne az ő vallásukon nevelkedjenek, vagy pedig elszakadnak tőlük. Érthető, hogy a döntés csak nagy lelki küzdelmek árán, vagy sehogyan sem sikerült és a hatóságoknak erőszakos közbelépéssel, a gyermekek elvételével kellett érvényt szerezniök a rendeleteknek. Könnyű volt ilyenkor a távolállónak azzal érvelnie, hogy az aposztata vagy akár a vegyesházasságban élő anya előre tudhatta a következményeket, miért nem számolt tehát velük, ha azonban a megértés szándékával vizsgáljuk ezeknek a szerencsétleneknek az ügyeit, hívják bár az egyiket br. Dánielnénak, a másikat Klsak Annának, nem fojthatjuk el irántuk a rész-

⁵¹ M. kanc. 4808. és 7801/1787., StR. 2353/1787. Az itt szereplő turóc-megyei Obedik Zsuzsannát áttérése miatt két hónapi fogházra és az oktatás kiállítására ítélték, ügye pedig, mivel a turáni plébános nem akarta 18 éves kora előtt oktatásban részesíteni, megjárta az összes fórumokat s az utolsó szót József mondotta ki a kancellária javaslatának megfelelően. – Egyébként mereven visszautasította József még a gondolatát is, hogy katolikus pap áttérhessen. Amidőn tehát 1787-ben egy exjesuita – mint mondotta – az egri püspök üldözése miatt protestáns akart lenni, nemcsak helyeselte a Geistliche Hofcommission felfogását, hogy az ilyenre nem alkalmazható a tudatlan, nyers nép számára elrendelt hat heti oktatás szabálya, sőt meg kell értetni vele szándéka szörnyű voltát, hanem az országból való azonnali eltávolítását rendelte el, a rezolúciótervezetbe sajátkezűleg írván be: „der Exjesuit ohne weiterem ausser Land zu schafften”. (StR. 2406/1787., m. kanc. 7917/1787.)

vét érzését.⁵² Mert lehetetlen azt mondanunk, hogy állhatatlanság vagy könnyelműség szakította el őket a katolikus egyháztól s mintha hideg számítással, belátással másképp rendezhetőek volna el életüket. Hatalmas lelki kényszer követelhetettőlük, hogy átlépjének, vagy visszatérjenek a protestáns egyházba s ha teljes megnyugvásukat gyermekeik elvesztésével kellett megvásárolniok, ne csodálkozzunk, hogy a kétségbeesett női lélek logikátlanságával akarták a dilemmát megoldani, szembehelyezkedve Józsefnek egyébként oly világos szabályai-val.⁵³ Helyzetüket, azokét t. i., akik inkább belenyugodtak, hogy gyermekeik katolikusok maradjanak, semhogy megváljanak tőlük, nagyon nehézé tette az az Okolicsányitól sugalmazott kancelláriai rendelet, amely a vallási csábítókra érvényes büntetésekkel fenyegette a szülőket, legyenek vegyesházások vagy aposztaták, ha gyermekeiknek a katolikus vallásban maradása veszélybe kerül.⁵⁴

Különösen sok bonyodalom származott a reverzálisokból. Bár a türelmi rendelet megszüntette őket, a régieknek, az 1781. okt. 1. előtt kiállítottaknak az érvényességét nem érintette, s így a házaseleket, ha eltértek tőlük, a hatóságok éppen úgy felelősségre vonták és elítélték, mint akár Mária Terézia korában. Napirenden voltak a kisszebenihez hasonló esetek, amelynek szenvedő hősét, egy özvegy asszonyt a városi magisztrátus 12 korbácsütéssel büntetett azért, mert a reverzális ellenére gyermekét „evangélikus vallásra akarta csábítani.”⁵⁵

⁵² Br. Dánielné 13 éves leányát a kancellária és az erdélyi püspök óhájára József azért adatta át (1783. okt. 24.) nagynénjének, hogy a gyermek „durch den täglichen Umgang mit der Mutter und derselben Zureden und Anlockungen” ne csábíttassék el. (StR. 3684/1783.) – Az evangélikus Klsak Annának azt a kérését, hogy katolikus első férjétől született 12 éves leányát kapja vissza a dubnicai plébánostól, aki már három hónap óta neveli, a kancellária javaslatára azzal utasította el (1784. aug. 23.), hogy a helytartótanácsnak kell örködni a gyermek neveltetése felett. (StR. 3382/1784.)

⁵³ A kisújszállási Kiss családot *fiscalis actio* kényszeríti három kiskorú gyermek kiadására, mivel apjuk konvertita volt, noha özvegy anyjuk panasza szerint ez csak azért katolizált, hogy elkerülje a lopás miatt reá váró büntetést. (StR. 1401. és 3923/1784.)

⁵⁴ Amidőn a szepesi püspök, a helytartótanács helyeslésével találkozza, (ref. Mandich) egy jobbágyot mindaddig nem akart oktatásra bocsátani, amíg kiskorú gyermekeit el nem veszik tőle, Okolicsányi meghagyta ugyan a tanítás azonnali megkezdését, elrendelte azonban „quoad proles minorenes a parentibus catholicis vel mixtis matrimoniis genitas adeoque pro ratione diversi sexus in fide catholica educandas, ne per parentes a fide catholica deficientes seducantur, eatenus normales resolutiones contra seducentes editas pro cynosura habeat” (m. kanc. 10397/1783.).

⁵⁵ A kancellárián Okolicsányi helyesnek találta a hatóság eljárását (m. kanc. 5799/1783.), Martini azonban (máj. 29.) megjegyezte: Durch die der Mut-

Bár a perek állandóan folytak, 1785-ig kellett várni, míg végre az egyik ríkító voltával nagyobb érdeklődést ébresztett Bécsben. Sejtjük, miért nem hamarabb, miért csak akkor, midőn már Pászthory irányította a kancellárián a vallásügyeket. A feltűnést keltő ítéletet Liptó megye mondotta ki, amidőn a reverzálisok meg nem tartása miatt nemcsak másfélhónapi börtönnel sújtott több családot, hanem a szoptató anyákat is hetenkint két napi böjtre kényszerítette. Pászthory ezt az utóbbi embertelen rendelkezést természetesen azonnal hatálytalanította, a reverzálisok esetleges érvénytelenítése ügyében pedig a helytartótanácsot javaslattételre hívta fel.⁵⁶ Itt ugyan ekkor gr. Haller intézte a protestáns vallásügyeket, azonban a reverzális-kérdésben ő sem tanácsolt változtatást. Azzal érvelt, hogy általános eltörlésük esetén olyan gyermekeket is mindjárt a protestáns vallásban kezdenének szüleik neveltetni, akik különben már vonzódnak a katolicizmushoz és így őket sújtaná lelkiismereti kényszer, holott – ha idegenkednek a katolikus vallástól – nagykorúságukat elérve, különösebb akadály nélkül elhagyhatják azt. Megengedhetőnek találta azonban, hogy olyan reverzálisokat, amelyek érvényessége kétségbe vonható, a hatóságok semmiseknek nyilváníthassanak.

Ezt a gondolatot ragadta meg Pászthory és a reverzálisok sértetlenül maradása tekintetében is csatlakozva Hallerhez, a következő intézkedésekkel teremtett nyugalmat, miután az államtanács egyhangú ajánlására Józseftől megkapta (1786. febr. 18.) a felhatalmazást: A hatóságok azonnal fejezzék be a még folyamatban lévő reverzális-pereket és az iratokat, végrehajtás előtt, terjesszék fel a helytartótanácshoz; ez a felülvizsgálatnál ne elégedjék meg egyszerűen azzal, hogy van-e reverzális, hanem derítse fel a kísérő körülményeket, vagyis kutassa ki, hogy vajjon az illető fél teljesen szabad elhatározásból és meggondolva állította-e ki, a házasság megkötése utáni cselekedetei nem szólnak-e ellene s azután a megállapítása szerint hamis, kieroszakolt kötelezvényeket semmisítse meg.⁵⁷

ter ausgeteilten Schläge hat die Tochter nicht auferbauet werden können; es würde demnach besser geschehen seyn, wenn die Mutter mit einem gelinden Arreste gezüchtigt worden wäre. (StR. 1952/1783.)

⁵⁶ M. kanc. 15.531/1785., StR. 213/1786.

⁵⁷ Soll die Landesstelle bei der Verhandlung derlei Prozesse sich nicht mit der Existenz der Reverse begnügen, sondern sich angelegen sein lassen, die mit der Ausstellung derselben verknüpfte Umstände so viel möglich genau zu erheben und zu erforschen, ob nämlich der vorkommende Revers mit ganz freien Willen und mit Wohlbedacht ausgestellt, auch nach der vollzogenen Ehe durch äusserliche Handlungen, die darauf ihren Bezug haben, bestätigt worden ist, wo sich von selbst versteht, dass untergeschobene, durch was immer für einen Zwang erpresste oder gleich nach der Ehe reclamirte Reverse für ungültig gehalten werden sollen. (M. kanc. 1959/1786.)

a jövőben a megyék, mielőtt reverzálisok miatt *fiscalis actio* indítaná, a tényállást – a felek vallomásait tartalmazó iratokkal együtt – terjesszék a helytartótanács elé és kérjék döntését, vajon a per megindítható-e vagy sem.⁵⁸

Ha Pászthory úgy jellemezte intézkedéseit, hogy azok a keresztényi türelem üdvös szándékát nem tévesztik szem elől, ezzel még keveset mondott. Valójában túlméntek József türelmi rendszerén, mert amíg ez az 1781.-i birtokállományt sértetlennek nyilvánította és nem bolygatta az eredet kérdését, ők romokat takarítottak el, a Mária Terézia-korszak áldatlan következményeit szüntették meg, sőt hallgatólagosan a régi rendszer kritikáját is jelentették azzal, hogy a kiáltó igazságtalanságok gyökeres megszüntetésére megadták a felhatalmazást. Nemcsak segítőkezet nyújtott tehát Pászthory a protestantizmus felé és nemcsak begyógyított fájó sebeket, hanem egy lényeges ponton kiegészítette magát a türelmi rendszert is.

⁵⁸ M. kanc. 1123. és 1959/1786., StR. 710/1786.)